

DRIE

Een briefwisseling tussen drie vrouwen over patiënt-, kunstenaar- en vrouw-zijn.

Sofie Vandamme
Emma Raymaekers
Leonora Carrington

Lieve Leonora Carrington,

Mag ik lieve zeggen? Het is een beetje eigenaardig om je zo aan te spreken want uit je heftige levensverhaal kan ik opmaken dat 'lief' misschien niet het meest geschikte woord is om jouw persoonlijkheid te typeren. Je bent non-conformistisch, wild, opstandig en vooral gepassioneerd. Je wilt schilderen. Je wilt kunstenaar worden. Je raakt gefascineerd door het surrealisme, die kunststroming waarin je je eigen fantasiewereld herkent.

Je wordt net voor de oorlog verliefd op Max Ernst – jawel, dé surrealist. Jij bent 19, hij 46. Je bent zijn schoonheid en zijn muze, zijn inspiratie en zijn minnares. Jij vindt het fijn om opgenomen te worden in zijn artistieke kringen met bekende vrienden als Pablo Picasso, Salvator Dali, Marcel Duchamp of Andre Breton. Er gaat een wereld voor je open. Je omarmt het surrealisme en het kunstenaarschap.

Maar bovenal ben je smoorverliefd. Dat is aanstootgevend voor je vader. Je schopt tegen zijn schenen met je keuze voor Max Ernst. Zo hard zelfs dat je met je geliefde moet vluchten naar Zuid-Frankrijk waar je een intense, mooie tijd beleeft. Het is een tijd van schilderen en schrijven, de kunst en de liefde.

Daar, in het dorpje Saint-Martin, ontpop je je tot een getalenteerde surrealistische schilder. Tot op hoge leeftijd zal je blijven schilderen in je ballingsoord Mexico, een plek die je nieuwe thuis wordt en waar je veel erkenning krijgt voor je werk. Je bent een groot kunstenaar en schrijver geworden, ondanks je psychische problemen die begonnen in dat Franse dorpje aan het begin van de oorlog.

In je autobiografische verhaal over die periode – *Beneden* – geef je inzicht in wat er je overkomen is. Daaruit blijkt dat het leven - en je vader - jou noch je prille liefde in die oorlogsdagen spaart. Max Ernst wordt gedeporteerd. Jij blijft radeloos achter in je leeg liefdesnest terwijl de Duitsers naderen. Met 'lief zijn' kom je er niet in zo'n situatie.

Je laat alles achter en vlucht naar Madrid, fysiek gebroken en mentaal getraumatiseerd. Het loopt mis, verschrikkelijk mis. Dat valt te lezen in het verhaal *Beneden* over je vlucht en je opname in een psychiatrische instelling.

Leonora, ik las zelden zo'n sober en eerlijke relaas over psychiatrische ervaringen. Tegelijkertijd herken ik in je verhaal scènes uit je beeldende werk: hallucinante taferelen, spookachtige figuren, horror en dood naast leven en licht. Kortom, je verhaal leest als één van je schilderijen.

Je zet het onbewuste neer in treffende beelden zodat de grens tussen feit en fictie vervaagt. Soms zijn daarin duidelijke verwijzingen naar je levensverhaal te vinden. Andere keren flirt je met de fantasie zoals we dat van een surrealistische kunstenaar kunnen verwachten. Waar beschrijf je in je verhaal de feiten en waar werkt je verbeelding? Wanneer lees ik het verslag van een patiënt en wanneer ga ik mee in de wanen van je getroebleerde geest? In hoeverre is *Beneden* te lezen als een artistiek literair werk of als een ziekteverhaal?

Ik leg deze vragen voor aan Emma, een jonge kunstenares, die met een artistieke blik je verhaal heeft gelezen.

Beste groet, Sofie

Beste Sofie,

Voor mij is het eveneens moeilijk Leonora's verhaal uitsluitend als een feitelijke vertelling over haar ziekte en waanzin te lezen. Ook al weet ik dat kunst en werkelijkheid een complexe verhouding hebben met elkaar.

Er is één passage uit *Beneden* die mij in het bijzonder raakt. Leonora vertelt dat ze als een vleermuis aan tralies hangt en doet dit op zo een geloofwaardige manier dat ik het meteen voor mij zag. Maar tegelijkertijd drong de gedachte zich bij me op dat ze op dat moment psychotisch was en dat haar beschrijving van de werkelijkheid wellicht vertekend was. Een vrouw die waanzinnig is, wordt des te gemakkelijk aan de kant geschoven als een 'geekkin'. Waanzin lijkt dan fictie, terwijl die waanzin wel degelijk echt is.

Misschien is dit verhaal van Leonora over de vleermuis ook niet helemaal feitelijk waar. Wellicht was het een hallucinatie die ze kreeg door de medicatie die men haar gaf. Maar in haar perceptie is het vanzelfsprekend wel zo gebeurd.

Ik wil en moet haar geloven als ik te weten wil komen hoe een psychose ervaren wordt en hoe waanzin voelt. Terwijl Leonora Carrington de eerste zin van haar verhaal schrijft, lijkt ze zich ervan bewust dat ze haar lezer zal moeten overtuigen van haar waarheid: 'Voor ik overga tot een verslag van wat ik feitelijk in die periode heb meegemaakt, ...'

Eigenlijk had ik hier al mijn ongeloof aan de kant moeten zetten omdat ze expliciet zegt dat ze haar waanzin waarheidsgetrouw wil weergeven. Ik voel me schuldig omdat ik haar niet blindelings geloof. Met dit schuldgevoel wil ik deze brief afsluiten.

Vele groeten, Emma

Beste Emma,

Hoe eigenaardig dat je een schuldgevoel hebt omdat je twijfelt aan de oprechtheid van Leonora Carrington. Het is voor jou dus evenmin helder waar feit overgaat in fictie.

Toch denk ik dat je *Beneden* moet lezen vanuit haar biografie. Dat is volgens mij de enige manier om het verhaal beter te kunnen begrijpen. Leven en werk van Leonora zijn immers onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zowel haar schilderijen als haar teksten reflecteren haar geestesgesteldheid. Haar trauma's, angsten, dromen en verlangens zijn herkenbaar in haar visuele werk. Paarden, witte eenhoorns, hyena's,

demonen en uitvergroete zelfportretten creëren een universum dat zich laat lezen als een traumatisch theater.

Wanneer je haar levensverhaal naast haar oeuvre legt, dan lees je in dat werk een 'kroniek van een aangekondigde waanzin'.

Leonora is een wild kind, een heftige puber die zich keert tegen het establishment en die in de kunst enigszins een uitlaatklep vindt. Vandaag zouden we haar gedrag maar al te makkelijk kunnen labelen: ADHD, borderline, autismspectrumstoornis, ...

Als prille twintiger gaat ze op in een bijna 'ziekelijke', passionele verhouding met de getrouwde Max Ernst. Als de oorlog abrupt een einde maakt aan hun romance, gaat het faliekant mis. Ze kan niet meer eten noch slapen, put zichzelf uit met keihard werken tot ze zichzelf voelt wegglijden in de waanzin. Of zoals ze het zelf verwoordt in haar brief aan haar vriendin Leonor:

Listen, Leonor, Max is in a concentration camp here. I'm not allowed to see him. I hardly speak to anyone. I am becoming senile. I try to draw but I can only do horses and that has become an obsession. I have terrible thoughts all day and most of the night. Another horrible sign of my condition – I get ill if I see a cake. I am rotting away. Max writes that he is being well treated, but if things continue, I will end up in a madhouse.

En ja, ze eindigt daadwerkelijk in een 'madhouse' in Madrid, een sanatorium waar ze in handen valt van een zekere Dr. Moralis, die haar experimenteel behandelt met Cardiazol.

Lieve Emma, je verwees in je brief naar de effecten van die behandeling die hallucinaties zouden veroorzaken. Leonora beschrijft dat zo gedetailleerd en overtuigend dat je *Beneden* kan lezen als een anti-psichatrieverhaal dat naast *One flew over the cuckoo's nest*, de klassieker van Ken Kesey, kan staan. Cardiazol heeft immers een vergelijkbaar effect als de elektroconvulsietherapie waartegen dat laatste verhaal een aanklacht formuleert.

Beneden kan gelezen worden als een verslag over een passioneel en turbulent leven dat vastloopt ten gevolge van liefdesverdriet en oorlogstrauma's. Toch is voor mij de verklaring van haar mentale *breakdown* minder interessant dan haar getuigenis van wat er zich afspeelt in haar psychotische geest. Daarom is *Beneden* voor mij in de eerste plaats een patiëntenverhaal van een kunstenaar.

Beste Sofie en Emma,

Mag ik je jullie even onderbreken? Zoals Emma al zei, heb ik geprobeerd om in *Beneden* zo realistisch en precies mogelijk de feiten te beschrijven. Ik heb beschreven wat ik zag, hoorde, voelde toen ik psychotisch werd en hoe ik daar op dat moment mee omging.

Zo had ik bijvoorbeeld tijdens mijn vlucht van Saint-Martin in Zuid-Frankrijk naar Spanje wanen over vrachtwagens waar ledematen uitsteken. Ik zag lange rijen doodskisten langs de weg en toch was ik niet helemaal zeker van wat ik zag. Ik voelde

mij wegglijden in het onbekende van de waan en tegelijkertijd zocht ik aanknopingspunten in de wereld die mij bekend was:

"Hé, er rijden vrachtwagens voor ons", alleen om te zien wat het antwoord zou zijn. Toen ze zeiden: 'De weg is breed genoeg, we kunnen er wel langs,' was ik weer gerust, maar ik wist niet of zij ook zagen wat er in die vrachtwagens zat, ik was bang dat ik ze achterdochtig zou maken en voelde me bevangen door een intense, verlamme schaaamte. Rijen doodskisten stonden langs de weg, maar ik kon niets verzinnen om ze onopvallend op dit gênante verschijnsel opmerkelijk te maken....

Toen we autopech kregen en we letterlijk vastliepen, ervaaarde ik ook hoezeer ikzelf vastgelopen was.

... Het was de eerste keer dat ik me vereenzelvigde met de wereld buiten mijn lichaam. Ik was de auto... Mijn eigen macht deed me huiveren.

De psychotische ervaring die ik beschrijf wordt wel vaker getypeerd als een gevoel van macht over jezelf, de anderen en de wereld. Alles is immers gestructureerd in codes die jij alleen kent.

Als ik op straat reclamebiljetten tegenkwam zag ik daarin niet alleen een lofzang op de kwaliteiten van de blikgroenten van meneer X, maar ook hermetische antwoorden op mijn vragen; wanneer ik bijvoorbeeld AMAZON COMPAGNY of IMPERIAL CHEMICAL las, las ik ook CHEMIE en ELICHEMIE, een geheime boodschap die mij door een fabrikant van landbouwmachines werd overgebracht; Als de telefoon rinkelde of juist niet rinkelde, antwoordde of weigerde te antwoorden, was dat de innerlijke stem van de gehyponotiseerde bevolking van Madrid (dit is niet symbolisch bedoeld maar letterlijk)...

Dat is enerzijds beangstigend maar anderzijds ook fantastisch. Ook dat heb ik ervaren in een soort euforische roes.

De eerste avond in Hotel Internacional aten we op het dakterras; op een dak zitten bleek aan een diepe behoefte in mij te voldoen, want ik voelde me euforisch... De dysenterie die ik later kreeg was voor mij de ziekte van Madrid die nu ook in mijn ingewanden tastbare vormen aannam....

Tja, je kan mij zelfs enige grootheidswaan verwijten:

Op momenten aanbad ik mezelf. Ik aanbad mezelf omdat ik me als volledig beschouwde – ik was alles, alles was ik; ik vond het heerlijk te zien hoe mijn ogen op wonderbaarlijke wijze in zonnestelsels veranderden die werden beschenen door hun eigen licht, mijn bewegingen werden tot een weidse, vrije dans waarin elk gebaar alles in ideale vorm uitdrukken, een heldere waarheidsgetrouwe dans.

In *Beneden* probeer ik een eerlijk en waarheidsgetrouw verhaal te brengen over mijn psychosen en vooral over de ellende die mijn behandeling heeft veroorzaakt. Overtuigend blijkbaar, want tot op de dag van vandaag – ik ben al vele jaren dood – zijn er medici die zich over mijn roman buigen en proberen om aan de hand van mijn beschrijvingen tot sluitende diagnoses te komen.

Zo zou *Beneden* te lezen zijn als een ziektegeschiedenis van paranoïde schizofrenie. Anderen zien in mijn symptomen juist een gezonde reactie op de trauma's die ik heb beleefd.

Ikzelf vind dergelijke medische interpretaties eigenlijk niet zo interessant. Ik draai mij niet om in mijn graf als artsen, psychiaters en psychologen mij herleiden tot een patiënt. Maar wat ik absoluut niet wil is patiënt-zijn in zijn letterlijke betekenis: iemand die lijdzaam ondergaat.

Strijdvaardige groet uit het hiernamaals, Leonora

Beste Leonora,

Dank voor je brief. Het zal je wellicht verheugen dat ik, als jonge vrouw, mij tijdens het lezen van *Beneden* vooral identificeer met je kracht. Voor mij is *Beneden* in de eerste plaats het verzetsverhaal van een vrouw. Je verzet je tegen het patriarchaat, tegen je vader, tegen het idee dat vrouwen geen kunstenaar zouden kunnen zijn. Je hele leven heb je je verzet tegen alles wat de wereld je oplegt. Niet toevallig dat je in de jaren zeventig in Mexico de vrouwenbevrijdingsbeweging oprichtte en uitgroeide tot een boegbeeld van het feminisme. En zelfs op het hoogtepunt van je artistieke carrière wil je niet een van de best verkopende 'vrouwelijke' kunstenaars genoemd worden. Jij wil geen vrouwelijke kunstenaar zijn, jij bent kunstenaar.

Ik bewonder dit verzet dat elke vezel van je zijn en schrijven uitstraalt. Maar ik heb in het bijzonder veel respect voor de wijze waarop je je eigenheid behield tijdens je opname in het psychiatrisch ziekenhuis. Hoezeer ze je ook platspoten, je bleef overeind. Je bleef rusteloos op zoek naar betere leefomstandigheden in de psychiatrie en naar manieren om eruit te komen. Zo zeg je in *Beneden*:

Ik accepteer het niet meer, die macht van jullie over mij; ik wil vrijheid van handelen en denken, ik haat jullie hypnotiserende kracht en zal me er uit alle macht tegen verzetten. ... Ik ben geen openbaar bezit van jullie huis. Ik heb ook gedachten en een gevoel van eigenwaarde. Ik ben niet van jullie.

Beneden is [als verzet voor mij meteen ook](#) een bevrijdingsverhaal. In de eerste plaats heb je een punt gezet achter je relatie met Max Ernst. Hoe pijnlijk het ook was, je bent niet ten onder gegaan aan hem. Je hebt je bevrijd van het enge keurslijf van *femme-enfant*, het ideaalbeeld van de labiele, lichtjes gestoord jonge maîtresse van de grote surrealistische kunstenaar. Misschien was het zelfs niet het liefdesverdriet dat je tot waanzin dreef, maar het besef dat je een 'vadermoord' op Ernst moest plegen om zelf kunstenaar te kunnen zijn. Je zei daar ooit letterlijk over: 'Max, die ik moest elimineren als ik wilde leven.' Je kotste hem haast letterlijk uit in de braakbuien die je opwekte. Vergelijkbare beelden van magen en spijsvertering komen terug in je wanen.

Beneden beschrijft voor mij hoe een vrouw de kracht kan hebben om zichzelf mentaal te bevrijden, zelfs naakt vastgebonden aan bed. Dat moment noem je begrijpelijk het dieptepunt van je leven. Je zegt dat je daar bent doodgegaan. Toch komen de ideeën die je daar had en neerschrijft bijzonder authentiek over. Misschien dragen ze daardoor voor mij schoonheid in zich. Hoe meer ik over je lees en schrijf, hoe meer ik je bewonder en geloof.

Vele groeten, Emma

Beste Emma,

Ik vind het mooi hoe jij in dit verhaal een verzetsverhaal leest van een jonge vrouw die in de meest extreme omstandigheden zichzelf hervindt. Ik kan me daarin vinden. Volgens mij speelt de authenticiteit in dit verhaal op meerdere vlakken. Het is een authentiek patiëntenverhaal dat inzicht geeft in de ervaring van psychosen. Maar dit verhaal is meer dan een ziekteverhaal.

Zoals je in je brief schrijft, is *Beneden* op een bijzondere manier een *bildungsroman*, waarbij het jonge meisje zich in extreme omstandigheden ontdoet van haar meester om haar eigen artistieke weg te kunnen gaan. Ondanks de ellende die begint met haar hartzeer omwille van Max Ernst, keurt ze in *Beneden* hem nauwelijks een woord waardig. Eigenaardig toch voor een vrouw met gebroken hart? Het is haar volgens mij niet zozeer om Ernst te doen. Met de publicatie van *Beneden*, drie jaar na haar ervaring met waanzin, maakt ze korte metten met het exquise kringetje surrealistische mannen dat maar al te graag koketteert met de waanzin, of beter gezegd met het *concept* van waanzin.

André Breton was gefascineerd door Carringtons psychotische episode. Hij geloofde dat waanzin in een vrouw haar visionaire kracht gaf, waardoor ze nog mythischer werd in de ogen van mannen. Breton moedigde Leonora aan om haar verhaal te schrijven. Dat deed hij niet vanuit deemoedigheid maar juist omdat hij in haar de wilde muze en de perfecte *femme-enfant* zag, en dan nog wel eentje die de reis voorbij de rede had afgelegd.

Beneden is te lezen als een verwerping van alles wat Breton in haar zag. Leonora verwierp gretig het label van labiele *femme-enfant* annex muze van Ernst. Zelf zegt ze daarover in een interview: 'Ik had geen tijd om iemands muze te zijn... Ik had het te druk met rebelleren tegen mijn familie en te leren kunstenaar te worden.' Ook van verheerlijking van de waanzin moet ze niets weten. 'Het was alsof ik dood was,' schrijft ze. Maar bovenal dient ze Breton van antwoord met de stijl waarin het verhaal geschreven is: Haar antwoord op zijn perverse interesse in de waanzin is een goed gecomponeerd verhaal waarbij ze jongleert met de rede, met het persoonlijke en met de herinnering. Ze doet dat zonder ooit sentimenteel te worden omdat ze schrijft vanuit het buitenstaandersperspectief. Ze registreert haar wanen. Met verfijnde precisie beschrijft ze haar lijden. Dit alles zonder medelijden op te wekken. Wat ze wel doet is de lezer deelgenoot van haar verhaal te maken, waardoor ze die meeneemt naar de grens tussen feit en verbeelding. Daarom schrijft ze in de inleiding van het verhaal: 'I believe that I may be of use to you, just as I believe that you will be of help in my journey beyond that frontier by keeping me lucid...'

Ze beschrijft haar reis op een bijzonder lucide manier zodat we er het verhaal van een patiënt in kunnen lezen, maar net zozeer het emancipatorische verhaal van een sterke vrouw. En het is vooral een verhaal van een kunstenares die korte metten maakt met de surrealistische mythe van de waanzin als inspirerende kracht. Daarom...

Beste Sofie en Emma,

Excuus dat ik je alweer onderbreek. Hier opnieuw Leonora 'calling from hell...'

Ik begrijp niet waarom jullie zo nodig zoeken naar een sluitende betekenis voor mijn verhaal. Aan het einde van mijn leven en riep ik ooit boos tegen een journalist: 'You are trying to understand, to intellectualize, to turn things into an intellectual game!'

Probeer dus niet mijn leven en werk in een sluitend frame te vatten. Kunst is voor mij 'moving in space', het verkennen van de tussenruimte tussen feit en fictie, tussen verslag en verhaal, tussen teken en betekenis. Probeer het te voelen, te ervaren en te beleven zonder jezelf vast te pinnen op sluitende interpretaties. Pas dan kan je geraakt worden door 'iets' in mijn werk. Dan pas wordt mijn werk belangrijk voor je eigen leven.

Dus, lieve dames, laat de vraag los of *Beneden* een patiëntenverhaal, een verzets- of bevrijdingsverhaal zou zijn. Dat zijn immers allemaal achterafinterpretaties door buitenstaanders. Ik heb geen ultieme waarheid meegenomen in mijn graf. Er is geen waarheid over mijn leven, over mijn waanzin of over mijn verhaal. Dé ultieme waarheid over een verhaal bestaat immers niet. Het is het lot van mijn en van elk boek én leven dat de waarheid daarover ontstaat als resultaat van het schrijven en het lezen, van het leven en de reactie daarop. Een verhaal leeft en daarom ontstaat die waarheid door de vele levens die een verhaal kent, levens gemaakt door de lezers, door jullie. Mijn waarheid is dus ook jullie waarheid, een waarheid van het verhaal die verder leeft na mijn dood.

Lees *Beneden* dan ook als het als een spel met de vele betekenissen van waanzin, zoals je die kan voelen, ervaren en beleven. Daar hebben jullie zelf meer aan voor het leven dat je leeft en waarin je vroeg of laat de waanzin tegen het lijft loopt...Maar nu heb ik genoeg gezegd, speel – in afwachting – gerust verder...

Leonora

Verwijzing

Carrington, Leonora. *Beneden*. Amsterdam: Orlando, 2017.